

İSLAM ÖNCESİ İLE İLK TÜRK-İSLAM DEVLETLERİNDE SİYASİ YAPI VE DIŞ İLİŞKİLERİN KIYASLANMASI

Emre ARSLANTAŞ*

Öz

Türkler dünya tarihinde irili ufaklı pek çok devletler kurmuş bir milletlerden biridir. Bu devletlerden bazıları dünya tarihine yön vermiştir. Coğrafya ve inanç farklılığına rağmen kurulan devletler birbirine benzerdir. Bu durum Türklerin bir devlet geleneğine sahip olduğunu göstermiştir. Nitekim Türklerde devlet fikri yaratılışa kadar geriye gitmektedir. Türk devletlerinde siyasi yapı ve dış ilişkiler Asya Hun Devleti ile kurumsallaşmıştır. Oluşan bu yapı Asya Hun Devleti sonrasında kurulan Türk devletlerinin temeli olmuştur. Bu kurumsallaşmada İslamiyetin kabulü ile birlikte dönüşümler yaşanmıştır. Bu çalışmada İslam öncesi ve Türk-İslam devletlerinde siyasi yapı ve dış ilişkiler kıyaslanmıştır. İslam'ın kabulü ile siyasi yapı ve dış ilişkilerde bir dönüşüm yaşandığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türkler, İslam Öncesi Türk Devletleri, Türk-İslam Devletleri, Türklerde Siyasi Yapı, Türklerde Dış İlişkiler.

COMPARISON OF POLITICAL STRUCTURE AND EXTERNAL RELATIONS IN PRE-ISLAMIC AND FIRST TURKISH-ISLAMIC STATES

Abstract

Turks are one of the nations that have established many small and large states in world history. Some of these states have led world history. Despite the difference in geography and faith, the established states are similar. This situation has shown that Turks have a state tradition. As a matter of fact, in Turks, the idea of the state goes back to creation. Political structure and external relations in the Turkish states are institutionalized with the Asian Hun State. The resulting structure is the foundation of the Turkish states established after the Asian Hun State. In this institutionalization transformations took place with the acceptance of Islam. In this study, political structure and external relations in pre-Islamic and Turkish-Islamic states were compared. With the adoption of Islam, there has been a transformation in political structure and external relations.

Keywords: Turks, Pre-Islamic Turkish States, Turkish-Islamic States, Political Structure in Turks, External Relations in Turks.

GİRİŞ

Türkler dünya tarihine damga vurmuş milletlerden biridir. Anayurdu olan Orta Asya'dan dünyanın çeşitli bölgelerine göç etmiş ve bu bölgelerde irili ufaklı pek çok siyasi teşekküller kurmuşlardır. Bu devletlerden en önemlileri; Asya Hun, Göktürk, Selçuklu ve Osmanlı Devleti'dir.

Türklerin değişik coğrafyalara göç etmesi ve bu bölgelerde devlet kurmaları; onların yeni coğrafyalara uyum sağladığını göstermiştir. Nitekim buldukları bölgenin kültürel yapılarını devlet yapısı içerisine katmışlardır. Ancak bu uyumlaşma ile oluşan farklılaşma, devlet anlayışında değişimden ziyade bir dönüşüme yol açmıştır. Zira Türk devletlerine bakıldığında benzer siyasi yapılar ve anlayışlar görülmektedir. Örneğin Türklerin ilk siyasi teşekülü olan

* Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Tezli Yüksek Lisans öğrencisi, emre.ars020@gmail.com

Asya Hun Devleti'ndeki siyasi yapı ve anlayışlar Avrupa Hun, Göktürk ve Türk-İslam devletlerinde de görülmektedir. Bu durum Türklerde bir devlet geleneğinin bulunduğunu göstermektedir. Nitekim zaman, coğrafya ve kültürel etkileşim farklılıklarına rağmen Orta Asya, Selçuklu ve Osmanlı devletleri arasında bir devamlılık bulunduğu görülmektedir.

Sistemli ve planlı göçlerle birlikte çeşitli kültürlerle etkileşimler nedeniyle Türkler farklı din ve inanışları kabul etmişlerdir. Ancak bunlardan en fazla taraftar bulanı İslamiyet olmuştur. Bu durumun oluşmasında Türklerin eski dininin İslamiyet'e çok benzer olması ve İslam'ı kabul eden Türklerin milli benlikleri korumaları etkili olmuştur. Nitekim diğer dinleri (Musevilik, Hristiyanlık v.b.) kabul eden Türk boyları milli benliklerini muhafaza edememişlerdir.

Kuşkusuz yeni bir dini kabul etmek farklı uygulamaların kabulüne neden olmaktadır. Bu durum göç ettikleri yerlere adapte olan Türkler için de geçerli olmuştur. Nitekim İslam öncesi dönemden farklı olan uygulamalar Türk-İslam devletlerinde görülmüştür.

Bu çalışmada İslam öncesi Türk devletleri ile Türk-İslam devletlerindeki siyasi yapı ve dış ilişkiler kıyaslanması amaçlanmaktadır. Türklerin İslamiyeti kabul etmesiyle yaşanan değişimler nelerdir? sorusuna cevap aranacaktır. Bu amaçlara yönelik Türklerin İslamiyeti kabul etmesiyle farklılaşan uygulamalara değinilecektir. Bu amaçla ilk olarak İslam öncesi Türk devletlerinde siyasi yapı ele alınacaktır. Bu bölümde önce Türklerde devlet anlayışı aktarılacak ardından siyasi yapı içerisindeki hükümdar, hatun, veliaht, kurultay ve ayukinin işlevleri anlatılacaktır. Daha sonra İslam öncesi Türk devletlerinde dış ilişkilere değinilecektir. Ardından Türk-İslam devletlerindeki siyasi yapı değinilecek ve bu yapı içerisindeki hükümdar, divan ve meliklerin görevlerinden bahsedilecektir. Son olarak Türk-İslam devletlerinde; Karahanlılar, Gazneliler ve Büyük Selçuklu Devleti dönemindeki dış ilişkiler aktarılacaktır.

1. İSLAM ÖNCESİ TÜRK DEVLETLERİ

Türklerde devlet fikri ve devlet kurma faaliyeti; gök, yer ve insanoğlunun yani evrenin yaratılışı ne kadar geriye gitmektedir (Bedirhan, 2004: 216). Göktürk yazıtlarında Bilge Kağan atalarının devlet kurma faaliyetlerden şöyle bahsetmiştir: “Üste mavi gök, altta yağız yer yaratıldığında ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış. İnsanoğlunun üzerine atam Bumin Kağan ve İstemi Kağan (kağan olarak) oturmuşlar, oturduktan sonra, Türk Milletinin devleti ve töresini idare etmiş ve düzene koyuvermiştir.” (Aktaran: Ögel, 2016:36)

İslamiyetten önce Türkler devlete “el” ya da “il” adını vermişlerdir. (devlet kelimesi müslüman olunduktan sonra kullanılmaya başlanmıştır.) Devlet kurmayı, “illemek”, devleti yönetmeyi “il tutmak”, devletsiz kalmayı da “ilsiremek” terimleriyle adlandırmışlardır (Bedirhan, 2004: 216). Devleti daima töre ile birlikte düşünüyor ve töresiz devlet olmayacağına inanıyorlardı (Tozlu, 2005: 309).

Türk ilinin amaçları; halkı mutlu etmek, dışa karşı vatani ve milleti korumak, yurt edinmek, adaleti ve barışı sağlamak ve halka hizmet sağlamak şeklinde özetlenebilir (Özdemir, 1999:171). Devlet bu amaçları gerçekleştirmek için kurulur ve evrensel (universal) bir mahiyettedir. Türk ili içerisinde sadece Türkler bulunmamakta ve diğer topluluklar dışlanmamaktadır. Eski Yunan ve Çin'de de bu anlayışa benzer görüşler bulunmaktaydı, fakat eski Yunan'da bu fikir sadece polis sınırları içerisinde kalmıştı. Çin'de ise devleti kuran ve kuralları (gökteki düzen Tao) oluşturan Tanrı idi. Yani devlet ilahi bir nitelik kazanıyordu. Ancak Türkler de devleti kuran kağandı. Töreyle de kağan oluşturuyordu (Ögel, 2016: 33-37).

Kısaca Türk ili birleşmiş halkı ile, idari ve hukuki düzeniyle vatanını koruyan ve milleti barış, huzur ve refah içerisinde yaşatan bir organizasyondur (Kafesoğlu, 1998:233).

1.1. Siyasi Yapı

İslam öncesi Türklerde toplumsal yapı; aile, boy, beyler birliği ve devlet şeklindeydi. Sosyal ve siyasal olgunluk ailelerden başlamakta ve bütün beylerin birleşmesiyle nihai halini almaktaydı. Boylara ait bölgeleri beyleri idare ediyordu ve bu boyların birisinden devleti yöneten hükümdar çıkıyordu (Tozlu, 2005: 207). Buradan hareketle Türk ili ve toplumu iç içe geçmiş halkalara benzemektedir. Dışardaki en büyük halka devlettir ve diğer halkaları kapsamaktadır. Şayet bu halka dağılırsa diğer halkalar bağımsız hale gelmektedir (Türkdoğan, 2014: 77).

Türk tarihine bakıldığında; devletin millet, barış, hizmet ve insanlık için ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim Mete Han Çin İmparatoruna gönderdiği mektubunda eli yay tutan bütün milletleri birleştirdiğini anlatmıştır. Aynı zamanda bir Çinlinin Hun veziri olması, Türk olmayan Maniah adlı kişinin Göktürk kağanı tarafından Bizans'a gönderilmesi bu görüşü destekler niteliktedir. Ayrıca Türk hükümdarları sadece Türk halkına karşı değil, Türk olmayan unsurlara ve hatta bağlı olan devletlere karşı da vazifeliydi (Ögel, 2016:132).

Türk devlet siyasi yapısında başlıca görevliler ve kurumlar; hükümdar, hatun, veliaht, kurultay, hükümet olarak sayılabilir.

1.1.1. Hükümdar

İslamiyetten önceki Türk devletlerinin başında bir hükümdar bulunurdu. Hükümdarlar “Tan-Hu”, “Kağan”, “Han”, “Yabgu”, “İlteber” gibi çeşitli ünvanlar kullanmışlardır. Bu ünvanlardan en yaygın kullanılanları “Han”, “Kağan” ve “Hakan” idi. “Kağan” ünvanı evrensel hakimiyet manasındadır (Kafesoğlu, 1998: 267).

Hükümdar, hem devletin başı hem de toplumun lideri konumundaydı. İlk vazifesi milletini refah ve barış içinde özgür olarak yaşatmaktı (Roux, 1997: 99). Bunun yanında, asker toplamak, orduyu ve toy meclisi yönetmek ile devletin idari, iktisadi ve kültürel meselelerinden de sorumluydu. Bununla birlikte kurultayda kanun teklif edebildiği gibi aynı zamanda kendisi de kanun koyabilirdi. Ayrıca en büyük yargıç konumundaydı ve bu sıfatla yüksek mahkemeye başkanlık etmektedir (Aktaran: Kaşıkçı, 2002: 891). Bu açıdan hükümdar yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin büyük bir kısmına sahiptir. Bu kadar çok görevi olması nedeniyle hükümdarda çeşitli özelliklerin var olması beklenmekteydi. Aranılan ilk özellik cesur bir alp(kahraman) olmasıydı. Çünkü hükümdar, Türk topluluklarını bir arada tutmak, savaşlarda zafer kazanmak, güvenliği sağlamak ve fetih gibi işlerde başarılı olmak için cesur ve alp olması gerekliydi (Bedirhan, 2004: 230). Sadece cesur ve alp olması yetmiyor, bilgelik ve erdemli olma da aranıyordu.

Kısaca hükümdar devletin iç ve dış siyasetini düzenler; orduya komutanlık eder; yüksek mahkemeye ve meclise başkanlık eder; dış ilişkileri yürütme amacıyla elçiler gönderip, elçiler kabul eder; devlet görevlileri atar ya da görevden alırdı. Neredeyse tam otoriteye sahip olan hükümdarların yetkisi sınırsız değildi (Şahin, 1999: 24). Töre adı verilen ortak idari ve hukuki düzen ile hükümdarın faaliyetlerini kontrol eden meclisin varlığı nedeniyle hükümdar bir monarka ve ya askeri diktatöre dönüşmemiştir (Türkdoğan, 2014: 145).

Eski Türk devletlerinde hükümdarın “kut”a sahip olduğuna inanılırdı. Tanrı kut ile Türk hükümdarına siyasi iktidar bahşediyordu (Koca, 2002a: 828). Kut aslında kişiye değil aileye

verilmekteydi. Bu nedenle hükümdarların hepsi kendi ailesini Oğuz Han sülalesine dayandırmaktaydı (Turan, 2009b:121). Kutun aileye verilmesi nedeniyle hükümdar demokratik usullerle kurultayda seçilirdi. Böylece tanrının kutu ona nasip ettiğini ve devletin meşru hükümdarı olduğuna inanılıyordu (Bedirhan, 2004: 230).

İslam öncesi Türk devletlerinde karizmatik (yetki ve kudretin Tanrı tarafından verildiği) tip hükümdarlık anlayışı olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle egemenliğin kaynağı ilahidir (Ögel, 1991: 264). Nitekim Mete M.Ö. 176 yılında Çin imparatoruna yazdığı mektuptaki “Gök tarafından tahta çıkarılmış Hunların Büyük Hakanı” ile “Ben Tanrı”ya benzer Gök tarafından tahta çıkarılmış Bilge Kağan” ifadeleri hükümdarın tanrı istediği için tahta oturduğu inancını göstermiştir (Ögel, 2016: 217). Ancak hükümdarlığın kaynağının ilahi olmasına rağmen hiçbir dönemde Türk hükümdarlarının masumluk sıfatına sahip olamamışlardır. Teokratik devletlerde görülen masumluk sıfatı; Tanrının egemenlik yetkisi verdiği hükümdarın hata yapmayacağını belirtiyordu (Köseoğlu, 1998: 75).

Türk hükümdarları kutsal sayılmasına rağmen asla insan üstü bir varlık olarak görülmemiştir. Dolayısıyla Çin’deki imparator gibi Türk hükümdarları Tanrının oğlu olarak kutsallaştırılmamıştır. Hem kendisi hem de halk hükümdarın bir insan olduğunun farkındadırlar. Nitekim Avrupa Hun ve Bizans heyetleri arasındaki görüşmelerde, Bizanslıların imparatorlarının Tanrı olduğunu iddia etmelerine Hunlar kahkahalarla gülerken bir insanın Tanrı olduğunun iddia edilmesinin terbiyesizlik olarak addederek görüşmeleri terk etmişlerdir (Kafesoğlu, 1998: 256). Hükümdarın insan olarak görülmesi ona çeşitli görevler yüklemiştir. Hükümdar halkın birliğini sağlama, halkı doyurma ve giydirmekle görevlidir. Nitekim bu görevleri yerine getiremeyen hükümdar hakkında Tanrı “kut”u geri aldı diye iktidardan alınan ve hatta öldürülen hükümdarlar bulunmaktadır (Çandarlıoğlu, 2003: 95).

İslam öncesi Türk devletlerinde hükümdarın idare etme yetkisini belirten bazı sembolleri bulunmaktaydı. Bunlar, Otağ(hükümdar çadırı), Tuğ(kurt başlı sancak, bayrak), Örgün(altın taht), kotuz(börke takılan hükümdarlık sembolü), davul ve yay gibi sembollerdi. Bununla birlikte hükümdarın belirli zamanlarda ve törenlerde halka resmi ziyafet vermesi de hükümdarlık şartıydı (Günel, 2004: 112).

1.1.2. Hatun

Türk devletlerinde hükümdar eşleri “katun”(hatun), “Yin-çü” ve “Uluğ hatun” ünvanlarını kullanmışlardır. Bunlar en fazla kullanılanı ise hatun idi. Hükümdar ile birlikte hatun da halka tanıtılırdı. Nitekim Orhun Kitabeleri’nde İltiş Kağan ile birlikte İlbilge Hatun’un tahta geçişinden bahsedilmektedir (Aktaran: Ögel, 2016: 45).

Türk devlet geleneğinde hatunlarda yönetimde söz sahibiydi. Hatun devlet adamı gibi eğitilir ve yetiştirilirdi (Günel, 2004: 112). Ayrı sarayları ve askerleri vardı. Devlet meclisine katılır, elçi gönderir ve elçi kabul ederlerdi (Çandarlıoğlu, 2003: 96). Ayrıca aralarında devlet siyasetine yön verenler, devlet başkanlığı yapanlar ve vekil olarak devleti idare edenler bulunmaktadır. Nitekim Hatun; Göktürk, Uygur ve Sibir devletlerinde hayati bir rol oynamıştır. Hatun gelecekteki hükümdarın annesiydi. Bu yüzden Türk soyundan gelmesine özel önem verilmekteydi. Hükümdarın Hatun’dan başka eşleri de bulunmaktaydı. Örneğin Çinli bir prenses ile evlenmek bir gelenektir. Ancak bu prensesten olan çocuklar (Göktürklerin sonuna kadar) taht üzerinde iddia edemezlerdi (Kafesoğlu, 1998: 270).

1.1.3. Veliht

Eski Türk devletlerinde hükümdarın veliaht atadığı görülmektedir. Veliht olabilmek için sadece hanedan içerisinde olmak yeterli olmamakta, annesininde Türk soyundan gelmesi gerekliydi (Bedirhan, 2004: 225). Ancak Göktürklerin son dönemlerinde ve Uygurlarda annenin yabancı olması veliahtlık için bir engel görülmemiş ve bu veliahtlar hükümdar olmuşlardır (Kafesoğlu, 1987: 19).

Hükümdarın veliaht ataması, onun hükümdar olacağı anlamına gelmezdi. Bununla birlikte büyük oğulun da hükümdar olması kesin değildi. Nitekim Asya Hun Devleti tarihinde büyük oğulun hükümdar olması, küçük kardeşlerinin hükümdar olmasından daha az görülmüştür (Kafesoğlu, 1998: 270). Nitekim hükümdar olacak veliahtın başarılı ve çeşitli yeteneklere sahip olması ön planda tutulurdu; yani liyakate önem verilirdi. Diğer yandan Tanrı tarafından hükümdara verilen yönetme hakkının (kut'un), kan vasıtasıyla hükümdarın diğer evlatlarına da geçtiği sebebiyle her veliaht tahta hak iddia etmesine sebep olmuştur. Bu nedenle, taht mücadelesi; üstün gelen tarafın hükümdar olmasına kadar devam ederdi (Günel, 2004: 113). Ancak Türk devlet geleneğinde görülen bu mücadeleler devleti zayıflatır ve parçalanmasına da neden olurdu.

1.1.4. Kurultay (Toy)

Kurultay, Türkçe “kurul” ile Moğolca “tay” ekinin birleşmesiyle oluşan bir kavram olup danışma meclisini ifade etmektedir. Aynı zamanda bu meclise Toy adı da verilmekteydi (Bedirhan, 2004: 233). Mete Han döneminden itibaren Türk devletlerinde önemli bir kurum olmuştur. Başlangıçta dini, bayram, yeme-içme, yarışma gibi nedenleri de ifade eden devlet toplantısıydı (Ögel, 2016: 100).

Kurultayda yönetim ile ilgili askeri, siyasi, iktisadi kültürel sorunlar görüşülür ve karar verilirdi. Genellikle yılda üç kere kurultay toplanırdı. Yıl başında ya da Ocak ayında hükümdarın otağında ilk yani küçük kurultay yapılırdı. Küçük kurultay halkın katılımı ile Beylerin seçildiği ve Boy meselelerinin görüşüldüğü kurultaydı (Kafesoğlu, 1987: 19). Büyük Kurultaylardan ilk Mayıs ayında yapılırdı. Bu toplantıda töreye yeni kurallar eklenir ve ülkenin meseleleri görüşülüp karara bağlanırdı (Özdemir, 1999: 89). Diğer büyük kurultay; savaş ve sayım kurultayı da denebilir, Eylül ayında yapılırdı. Bu kurultayda devletin kaynakları ve insan gücü sayımı yapılırdı. Büyük kurultaylara beyler, yüksek dereceli devlet memurları, devlete bağlı kralların katılmaları zorunluydu. Bu töreye katılmamazlık, isyan ve itaatsizlik anlamına geliyordu (Ögel, 2016: 101).

Bu genel kurultayların dışında milletin hayatını etkileyen olaylarda (devlet kurulması, göç, barış yapma, isyan etme, tabi olma vb.) zamana bakılmadan kurultay toplanırdı. Ayrıca bu kurultaylarda askeri ve siyasi meselelerin yanında devleti ilgilendiren her türlü konu görüşülürdü (Özdemir, 1999: 90-91). Kurultaya hükümdar başkanlık ederdi. Ancak hükümdarın katılmadığı kurultayı Aygucı başkanlık ederdi ve aynı zamanda kurultayı toplama yetkisine de sahipti.

Kurultay geleneği eskisi kadar önemli olmasa da Türk İslam devletlerinde de devam etmiştir. Nitekim Tuğrul Bey ve Osman Gazi'nin hükümdar olarak seçilmesinde kurultayın varlığı görülmektedir (Özdemir, 1999: 91).

1.1.5. Ayuki (Hükümet)

Eski Türk devletlerinde topraklarının genişliği nedeniyle toy üyelerinin toplanması çok zordu. Çünkü toy üyeleri devletin farklı bölgelerinde görevleri nedeniyle çalışıyorlardı. Bununla birlikte alınan kararların uygulanması amacıyla bir kurula gereksinim duyulmuştur Kafesoğlu, 1998: 264). Nitekim Çin ve Bizans kaynaklarında bugünkü bakanlar kurulu anlamında; devletin idaresini ve dış ilişkilerini düzenlemek amacıyla devlet yetkililerin bulunduğu görülmektedir (Özdemir, 1999: 91). Hükümet şeklindeki bu örgütlenmeye Eski Türkler Ayuki adını vermişlerdir. Bu oluşum hükümdarın devlet yönetiminde en önemli yardımcısıdır (Bedirhan, 2004: 234).

Ayuki, Buyruklar ve Ayuçiden oluşmaktaydı. Buyruk; Ayuki üyelerine denir ve bakan manasında kullanılmıştır. Nitekim Göktürk ve Uygur döneminde Çin kaynaklarına göre 9 buyruk bulunurdu (Kafesoğlu, 1998:264). Ayuçu; buyrukların içinde en yüksek rütbedeki baş vezirdir. Ayuki'ye başkanlık eder; ayrıca hükümdarın katılmadığı Kurultay'ları da yönetirlerdi (Bedirhan, 2004: 234). En tanınmış Ayuçuiler genellikle hanedanla ilişkisi olmayan ve halk tarafından sevilen kişiler arasından atanmıştır. En tanınmış Ayuçuiler Tonyukuk(Göktürk) ile Kutlug(Uygur)'dur (Kafesoğlu, 1998: 265).

Yukarıda anlatıldığı üzere İslam öncesi Türk devletleri siyasi yapısında üç farklı kurumun bulunduğu görülmektedir. Hükümdar, Kurultay ve hükümetin birbirinden farklı görevleri bulunmaktadır. Ancak hükümdar Tanrı'dan aldığı kut nedeniyle halktan ve devletten birinci derecede sorumludur. Bu yüzden idari, iktisadi, kültürel ve yargı konularında yetkilerin büyük bir kısmını kendisi kullanıyordu. Bakanları atıyor, kurultaya başkanlık ediyor ve törenin kurumsallaşmasını sağlıyordu. Ayrıca orduya başkomutanlık etmesi ve askeri karaktere sahip olması otoriterleşmeye yardım ediyordu. Fakat hükümdarın bu niteliklerine rağmen Eski Türk Devletlerinde hükümdarların bir otoriter gibi devleti yönetemediğini belirtmemiz gerekmektedir. Türklerdeki sosyal devlet anlayışı yani devletin halka yedirip, içirip, doyurması; hükümdarın halkın güvenini kazanması ve sevilmesi; zorla hükümdar olana halkın sırt çevirmesi otoriterleşmeyi ilk önleyen nedenlerdi. Bununla birlikte törenin oluşturduğu hukuki düzen ve hükümdarın icraatlarını denetleyen ve hatta hükümdarı görevden alabilen bir kurultayın bulunması otoriterleşme ve keyfi uygulanmanın önüne geçen en önemli engellerdi. Bu durum İslam öncesi Türk devletlerinde ne tam bir monarklığın ne de tam bir kuvvetler ayrılığının bulunduğunu göstermiştir. Son olarak Kut'un aileye verilmesi bir taraftan hanedandaki en yetenekli kişinin hükümdar olmasına yol açarken diğer taraftan da devleti zayıflatan bir iktidar mücadelesini de simgeliyordu. Özellikle ikili teşkilat yapısının bulunması iktidar mücadelesi olasılığını arttırıyordu (Kafesoğlu, 1998: 265). Bu mücadele eski Türk devletlerinin kanayan yarası olmuştur. Bir çok Türk devletinin kurulması, bununla birlikte devletlerin kısa ömürlü olması bu durumun bir sonucu olduğunu göstermiştir.

1.2. Dış İlişkiler

İslam öncesi dönemde dış ilişkilere hakim olan temel ilkeler; ülke sınırlarını muhafaza etme, ittifak ve dostluk kurma amacıyla evlilikler yapma ve cihanı idare etme anlayışına uygun fetih hareketlerine girişmektir. Bu ilkeler çerçevesinde Türkler Çinliler, İranlılar ve Araplarla ilişkide bulunmuşlardır.

1.2.1. Türk-Çin İlişkileri

Türk-Çin ilişkileri ile ilgili bilinen ilk bilgiler M.Ö.318 tarihlidir. Bu tarihlerde Çin’de siyasi bir birlik bulunmaması nedeniyle 14 derebeylik birbiriyle mücadele halindeydi. M.Ö.318 yılında bu derebeyliklerden Ch’in’in giderek güçlenmesi karşısında dört derebeylik Hun Türkleri ile bir ittifak anlaşması yapmıştır(Bedirhan, 2004: 57). Daha sonra Hunların Çin topraklarına yönelik akınlarını yoğunlaştırması üzerine Çin imparatoru Shih-huang-ti(M.Ö.247-210) Hun taarruzlarına karşı sınırları korumak için meşhur Çin Seddi’ni meydana getirmiştir (Salman, 2002: 10). Büyük Hun Devleti’nin başına geçen Mo-tun Han üç yıl süre ile Çin İmparatorluğu ile savaşmıştır(M.Ö.209-199). Bu savaşlar sonunda Mo-tun, Çin’i yıllık vergiye bağlanmıştır(M.Ö.200) Ayrıca bu anlaşma gereği bir Çinli prenses ile evlenmiştir. Böylece Hun-Çin ilişkilerinde dostluk dönemi başlamıştır (Bayrak, 2006: 26-27).

Hunların siyaseten yaptıkları bu evlilikler ileride Türklerin aleyhine oldu. Zira, Türk topraklarında Çinli prensesin himayesinden yararlanarak serbestçe hareket eden Çinli görevliler, propaganda yoluyla Türkler veya Türklerle tabi olan toplulukların arasını bozmaya çalışmışlardır. Nitekim Mo-tun ve Ki-ok’tan sonra Hun Devleti’nin başına geçen kağanlar Çin görevlilerinin bu icraatlarını önleyemediler. Hunlar önce ikiye ayrıldı daha sonra ise Çin’e tabi oldular (Günel, 2004: 90).

Türkler siyasi birliklerine 552 yılında tekrar kavuşmuşlardır. Göktürkler Mu-kan Kağan zamanında Çin’i baskı altında tutmayı başarmıştır. Çin Türk hakimiyetindeydi. Ancak Ta-po’nun bir Çinli prenses ile evlenmek istemesi ve Budist dinini himaye etmesi, Göktürkleri sarsıntıya sürüklemiştir (Donuk, 1987: 114). Çinliler, Tardu ve Ta-po’yu birbirine karşı kullanarak Göktürk iç siyasetini karıştırdılar. İkiye bölünen devlet(Doğu ve Batı Göktürk Devletleri) bir süre sonra Çin hakimiyetine girmiştir (Bayrak, 2006: 87).

İki millet arasındaki diğer bir ilişki türü de ekonomik ilişkilerdir. Nitekim Hun Türkleri Çin’e yünden yapılan kumaşlar, örtüler ve keçe ev deri ihraç etmişlerdir (Eberhard, 1942: 71-78). Göktürkler ise daha çok canlı hayvanları(at, koyun vs.) Çin’e satarken, karşılığında Çin’den ipekli kumaş almışlardır.(Bedirhan, 2004: 256)

Orta Asya Türk devletleriyle Çin arasındaki ilişkiler, X.-XIII. yüzyıllar arasında en canlı dönemi yaşanmıştır. Çin, bu dönemde komşu ülkelerle olan ipek ticaretini kervanlarla yapmakta idi (Günel, 2004: 93). 760 yılından sonra Uygurlar, Çin ile ilişkilerinin çok iyi düzeyde olmasından faydalanarak, at karşılığında ipek almak için Çin’e heyetler yollamışlardır. Her yıl Çin başkentine gelerek bir at karşılığında 40 ipekli parça olarak ticareti yapan Uygurlar, başkente her gelişlerinde on binlerce at getirirlerdi (Çandarlıoğlu, 1987: 226).

Türk Çin ilişkilerinin odak noktası İpek yolu ve ticaretidir. İpek yolunun geçit yeri olan İç Asya bölgesi Türk ve Çin siyasetinin ana hedefi olmuştur. Türkler nüfusun fazla olması sebebiyle Çin’i tamamen istila etmeyi düşünmedikleri gibi, Çinliler de sınırlarını Ötüken’e kaydırmak istememişlerdir. Çin İpek yolu ticaretini elde tuttuğu sürece Türklerle karşı müdafaaada bulunurken, Türkler de yaptıkları akınlarla Çin’i zayıflatarak ipek ticaretine egemen olmak istemişlerdir (Günel, 2004: 94).

1.2.2. Türk-İran İlişkileri

İlk Türk-İran münasebetleri ticari yönde başlamıştır. Hunların Yüe-çileri yenmesi sebebiyle Hun elçileri ve kervanları yazılı bir itimatname taşıyacak olurlarsa, yol üzerindeki tüm devletler rahat bir geçişe imkan sağlamaktaydı ve buna İran toprakları da dahildi (Günel, 2004: 106).

Akhunlar, Soğd bölgesini ele geçirdikten sonra İran üzerine dokuz yıl süre ile hücum etmişlerdir. Bu akınlar nedeniyle Sasani İmparatorluğu çökme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır (Bedirhan, 2004: 191-194). Nihayet, II. Şapur zamanında iki taraf arasında uzun yıllar süren bir barış antlaşması yapılmıştır. Ancak Göktürk Devleti'nin kurulması ve İran'da Nuşirevan'ın başa geçmesiyle birlikte Akhunlar zayıflamış ve toprakları Sasani ve Göktürkler arasında paylaşılmıştır. Bu paylaşımın Nuşirevan rahatsız olmuş ve İç Asya kervan yolunun Maverünnehir bölümünü ele geçirmek amacıyla, Göktürklerin Akdeniz limanlarına ve Bizans'a yaptığı ipek nakliyatını durdurmuştur. Bu suretle Göktürlere bağlanan Soğd ülkesinde huzursuzluk çıkarmak istemiştir (Çeçen, 2007: 104). Bunun üzerine İstemi Kağan Bizanslılar ile ittifaka girişmiş ve böylece Bizans-Sasani mücadelesi başlamıştır. Türk-Bizans işbirliği, Sasani İmparatorluğu'nun zayıflamasına ve bu durumdan yararlanan Arap orduları tarafından yıkılmasına neden olmuştur (Donuk, 1987: 113). Son Sasani hükümdarı III.Yezdcerd, 642'de Nihavent savaşında Arap ordularına yenilince, Merv'e gelerek, Batı Göktürk hakanı Tu-lu Han'ın yardımına müracaat etmiştir. Fakat Türkler Müslümanlar karşısında yenilgiye uğramış, bundan sonra Merv, Horasan İslam merkezi olmuştur (Günel, 2004: 108).

1.2.3. Türk-Arap İlişkileri

Türkler 642 Nihavend Savaşı'ndan sonra Müslümanlarla temasa başlamışlardır. Sasani İmparatorluğu'nun yıkılması sonrasında başlayan Türk- Arap ilişkileri neredeyse yarım yüzyıl boyunca karşılıklı mücadeleler içinde geçmiştir (Merçil, 1997: 1). Bu dönemdeki Ermeniler hilafetinde Müslüman Araplar ile Türkler arasında askeri ilişkiler ağırlıktaydı. Hem Maverünnehir'de hem de Kafkaslarda Müslüman Araplar hücumda bulunurken, Türkler ve bu bölgede yaşayan diğer unsurlar da kendi vatanlarını korumaya çalışmışlardır. Nitekim bu dönemde İslamiyet Türkler arasında hızlı bir şekilde yayılmamıştır (Yazıcı, 2005: 30).

Abbasilerin halife olmasıyla birlikte hemen hemen bütün cephelerde yapılan mücadeleler neredeyse durmuştur. Bu sırada doğuda meydana gelen değişimler Türk-Arap mücadelelerinin yeni bir boyut kazanmasına yol açmıştır. Nitekim Araplarla mücadelede bazı Türk beyleri Çin'den yardım istemiş; Çin ise bu durumu kullanıp nüfuzunu geliştirmek amacıyla büyük bir ordu göndermiştir. Ancak ordunun sert tutumu ve Taşkent Beyi Tudun'un öldürülmesi sonrasında Türkler bu seferde Abbasilerden yardım istemiş ve Türk-Arap kuvvetleri 751 yılında Talas Savaşı'nda Çinlileri ağır bir yenilgiye uğrattılar. Talas Savaşı ile birlikte Türk-Müslüman Arap ilişkilerinde uzun zamandır süren savaşların yerini barış almış ve Türkler arasında İslamiyet yavaş yavaş yayılmaya başlamıştır (Özaydın, 2002: 246-247).

2. TÜRK-İSLAM DEVLETLERİ

Talas Savaşı sonrasında Müslüman olan Türkler Abbasi Devleti'nde hem askeri hem de idari kadrolarda etkin bir biçimde görev almışlardır (Merçil, 1997: 1). Böylece Türklerin Müslümanlaşması hızlanmış ve 960 yılında 200.000 çadırlık bir topluluk kısa sürede Müslüman olmuşlardır (Yazıcı, 2005: 36).

Türk kitleleri çeşitli zamanlarda yaşadıkları çevreye göre de çeşitli dinleri kabul etmişlerdir. Bunlardan İslamiyet en çok kabul edileniydi. Bu noktada İslam dininin eski Türk inanç ve değerlerine uygun olması bunun bir nedeni idi. Tek tanrı inancı ile İslam dininin Allah'ı arasında bir fark yoktu (Merçil, 1997: 2). Cihat anlayışı ve mücahitlere ahirette vadedilen mükafatlarla, Türklerin ilk inancındaki öldürdükleri düşman nispetinde öteki dünyada mükafatın vadedilmesi yine teşvik edici bir sebep olmuştur (Kafesoğlu vd., 1999: 38). Öte yandan Türk milli dininde de İslam'da olduğu gibi kurban kesmek vardı. Ayrıca eski ozan ve şamanların yerini İslam evliyalari ve dervişle almıştır (Türkmen, 1963: 6). Bütün bu unsurlar Türklerin milletçe İslamiyeti kabul etmelerini kolaylaştırmıştır.

Türklerin büyük gruplar halinde müslümanlaşması önemli sonuçlar doğurmuştur. Nitekim önce İslam Devleti'nde asker ve önemli memuriyetler yapmış, daha sonra ise yarı-bağımsız Türk-İslam devletleri olarak bilinen siyasi teşekkülleri kurmuşlardır (Yazıcı, 2005: 36). En önemli sonucu ise Asya bozkırlarından Avrupa içlerine kadar uzanan bölgede büyük ve uzun ömürlü devletleri kurmuş olmalarıdır. Ayrıca İslam dininin ortaya koyduğu düzen ile Türk töre ve adetlerin birbirine uyması Türk milli kimliğinin muhafaza edilmesine yol açmıştır (Kafesoğlu vd., 1999: 40). Nitekim bu dönemde kurulan Türk devletlerinin tam bir "İslam Devleti" olmadığını belirtmekte fayda vardır. Bu durum özdeki farklardan kaynaklanmaktadır. Türk-İslam devletinin İslam devletinden ayrıldığı noktalar; devlette askeri karakter, sosyal haklar; hükümlerlik anlayışı, dini davranışlarda ortaya çıkar. Bu yüzden Türk devletleri; İslam'ın yayıldığı ülkelerdeki kültür çevresi değerleri ile eski Türk sosyal, siyasi ve örf geleneklerinin kaynaşması nedeniyle özel karaktere sahip teşekküllerdir (Kafesoğlu, 1998: 356).

Bu anlayışta İslamiyetin kabulü ile Türkler İslam dini ile çatışmayan devlet geleneklerini İslami renge büründürerek devam etmişlerdir. Mehmet Niyazi Özdemir'e göre bu tavır İslamidir; çünkü Hz. Muhammed İslamiyetle çatışmayan cahiliye döneminin geleneklerinin devamına müsaade etmiştir (Özdemir, 1999: 51). Nitekim Türklerde kuta islami bir anlam katmışlar; İslamiyet'ten önceki dönemde olduğu gibi gibi hatun yine söz sahibi idi, kendi sarayları ve vezirleri bulunurdu, devlet meclisinde katılır elçi kabul edip, gönderirlerdi; ülkenin ikiye(ve daha fazla bölgeye) ayrılarak yönetilmesi de bu durumun bir göstergesiydi. Ayrıca İslam öncesi Türk devletlerinde görülen cihanı idare etme anlayışı; İslamiyeti yayma amacına dönüşmüştür. Nitekim bu dönemdeki Haçlı Seferleri ile birlikte "mülk ve millet"(erkinlik için, kut için) prensibi ile "din ve devlet"(din için, devlet için) anlayışları arasında denge kurularak yeni düşünce(din-ü devlet, mülk-ü millet) tarzı meydana gelmiş ve Osmanlı döneminde doruk noktaya gelmiştir (Kafesoğlu, 1998: 365).

2.1. Siyasi Yapı

İlk Türk-İslam devleti İdil(Volga) Bulgar Devleti'dir. Ancak Türk-İslam kültür ve medeniyetinin bilinen ilk örneklerini Karahanlılar ortaya koymuştur. Çünkü İdil Bulgarlarının oluşum ve gelişmeleri çok iyi bilinmemesine rağmen, Karahanlıların devlet sistemi; özellikle Bozkır kültürü ile İslamiyetin karşılıklı etkileşimleri tüm yönleriyle bilinmektedir (Yazıcı, 2005: 43). Bozkır kültürü ile İslam'ın bu etkileşim Selçuklu İmparatorluğu ile tamamlanmıştır. Çünkü Selçuklu Devleti Müslüman ülkelerin ortasında kurulmuş ve siyasi, sosyal, ekonomik ve dini meselelere, Türk ve yerli Müslüman halkın ihtiyaçları tatminine yönelik eğilmişlerdir. Bu yüzden söz konusu kaynaşma Selçuklular döneminde olmuştur (Kafesoğlu, 1998: 356). Bu anlayışta çalışmada Türk-İslam devletlerinde siyasi yapı konusunda Selçuklular'ı inceleyeceğiz. Selçuklularda siyasi yapısında etkili olan üç kurum(veya kişi) bulunmaktadır.

2.1.1. Hükümdar

Türk-İslam devletlerinin başında bir hükümdar bulunurdu. Bu hükümdarlar İslam öncesi dönemden farklı olan çeşitli unvanlar kullanmışlardır. Bu unvanlarda İslam kültürü kendisini göstermiştir. Örneğin Karahanlılarda; Kağan yerine Arslan Han, Yagbu yerine Satuk Han unvanı kullanılmış; ayrıca Gaznelilerde ve Selçuklularda halifenin taktığı birçok unvan bulunmaktadır (Özdemir, 1999: 81). Ancak Gaznelilerden itibaren “Sultan” unvanı yaygın olarak kullanılmıştır.

Eski Türk devletlerinde olduğu gibi Türk-İslam devletlerinde de hükümdar hem toplumun lideri hem de devletin başıydı. Bu konumuyla sultan “hükümet”, “saray”, “adalet” ile “ordu” teşkilatlarının da lideriydi. Sultan devletin iç ve dış politikasını saptar; orduya komutanlık eder; elçiler gönderip, elçiler kabul eder, devlet memurlarını atar, en büyük yargıç konumuyla Mezalim Divanı’na(yüksek mahkeme) başkanlık eder; yayınladığı ferman, yazılı ve sözlü emirlerle kanunları oluştururdu. Ayrıca Sultanlar belirli günlerde önemli yöneticileri ve komutanları kabul eder, halkın şikayetlerini dinlerdi (Şahin, 1999: 71). Ancak yine de sultanların yetkisi sınırsız değildi. İslam öncesi dönemde yetkilerini töreye uygun bir şekilde kullanması gerekirken İslamiyetin kabulü ile Sultan yetkilerini Allah’ın rızasına uygun kullanması gerekmiştir. Çünkü İslam şeriatine aykırı emirler veren, adaletten sapan, zulüm yapan sultana itaat edilmemesi gerekliliği birçok İslam alimi tarafından dile getirilmiştir. Ayrıca mevcut işleyişi değiştiren ya da halkı ilgilendiren konularda verilen kararların İslami esaslarla çatışmaması amacıyla sultanlar dini hususlarda yetkili makama karar vermeden önce danıştırlardı. Bu prensip özellikle Osmanlı’da Şeyhülislam kurumunun oluşmasında etkili olmuştur (Özdemir, 1999: 68).

İslamiyetin kabulü ile Türklere hakimiyet anlayışlarında dönüşüm yaşanmıştır. Eski Türklere hükümdarın hükmetme hakkının Tanrı tarafından verildiği şeklindeki kut anlayışı bu dönemde İslami bir anlayış kazanmıştır. Nitekim kut anlayışı; bu dönemle birlikte Allah’ın nasibi, takdiri anlamında kullanılmaya başlanmıştır (Özdemir, 1999: 68). Bununla birlikte Gazneliler halifeden vekalet alan yöneticilerdi. Gazneli Sultanlar Abbasi halifeleriyle iyi ilişkilerde bulunurlar, görünüşte onların vekilleri gibi hareket ederlerdi (Yazıcı, 1992: 116). Ancak bu durum Selçuklulara kadar devam etmiştir. Bu dönemde halife kendi rızasıyla dünyevi iktidarını Selçuklulara bırakmıştır. Nitekim halife dini lider olarak kalmış ve bu durum Yavuz Sultan Selim’in Mısır’ı fethetmesine kadar devam etmiştir (Tozlu, 2005: 211).

Bu dönemde hakimiyet sembollerine bazı eklemeler yapılmıştır. Bunlara Halifenin vekalet vermesi ve ülkede halife adına hutbe okutulması örnek olarak verilebilir. Fakat çoğu hükümdar tahta geçişlerde vekalet almamış ve aynı zamanda hutbeyi kendi adına okutmuştur (Özdemir, 1999: 83). Bu dönemde genel olarak; taht, tuğra, sancak, çetr, yüzük, tiraz, nevbet, otağ gibi hükümdarlık sembolleri bulunmaktadır (Koca, 2002a: 153-155).

2.1.2. Divan

Türk-İslam devletlerinde, devlet işlerinin tartışılıp karara bağlandığı yer Büyük Divan ya da Divan-ı Saltanat idi. Aynı zamanda bu divana “Divan-ı Vezaret” de denilmektedir (Merçil, 1997: 172). İşlevi ve görevi itibarıyla bu günkü hükümete benzemektedir. Divan-ı saltanatın başında Yuğruş ve ya Hâce-i Buzurg adı verilen büyük vezir bulunmaktadır (Şahin, 1999: 72). Vezir hükümdarın mutlak vekiliydi. Menşurat-ı Vezaret fermanıyla atanır; alametleri ise altın divid ve sarık idi (Kafesoğlu vd., 1999: 258). Kutadgu Bilig’de vezirin en önemli görevleri

şöyle sayılmıştır; ülkenin kanunlarla idaresini sağlamak, ülkenin topraklarını genişletmek ve halkı huzur içinde yaşatmaktır. Ayrıca askeri konular hariç diğer bütün devlet meselelerinde birincil derecede sorumluydu (Aktaran: Yazıcı, 1992:80).

Devletin önemli işlerinin görüşüldüğü Divan'da hükümdarın resmen verdiği emirler de görüşülüp karara bağlanırdı. Divan-ı Saltanat görevi itibariyle dört divandan oluşmaktadır (Özdemir, 1999: 95): Divan-ı İstifa; devletin mali işlerinin yürütüldüğü divandır. Divan-ı Tuğra(İnşa); devletin iç ve dış bütün yazılı haberleşmelerini idare eder, memur tayin ve iktalara ait vesikalar verirdi (Merçil, 1997: 172). Divan-ı İşrat; askeri ve adli işler dışında bütün işleri kontrol ederdi. Divan-ı Arzül-Çeyş; asker maaşları, birliklerin ve araç-gereçlerin kayıt ve kontrolü ile uğraşır (Kafesoğlu vd., 1999: 259). Ayrıca hükümet teşkilatı içinde; büyük şehirlerde zabita işlerini yürüten Şihne adı verilen askeri vali, her şehrin ve kasabanın idaresinden sorumlu “amid”, maliye işlerine bakan bir “amil” ve belediye işlerini düzenleyen bir “muktesip” bulunmaktadır (Tozlu, 2005: 213).

Son olarak divan İslam öncesi dönemdeki kurultaya(toy) benzemektedir. Ancak kurultayın yapısı büyük iken divan daha küçük bir yapıdadır. Bununla birlikte İslam öncesi dönemdeki ayukiye de benzemektedir. Zira ayuki eski Türk devletlerinde hükümet işlerinden sorumluydu. Divan-ı Saltanat ise Türk-İslam devletlerinde hükümet işlerinden sorumlu idi ve görevi açısından bakıldığında ayukiye benzemekte idi. Özetle divan eski Türk devletlerinde kurultay ve ayukinin görev itibariyle birleşiminden oluşmaktaydı. Ancak kurultay kadar büyük bir yapıya sahip olmamıştır.

2.1.3. Melik

Eski Türk devletlerinde olduğu gibi Türk-İslam devletlerinde hanedan üyelerinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Türk-İslam devletlerinde ülkenin bir şehrini yada bölgesini idare eden hanedan üyelerine “melik” adı verilmekteydi. Melikler devlet merkezindeki idare teşkilatına benzer bir teşkilata sahip olup, vezirleri ve ayrı askeri kuvvetleri bulunmaktadır (Şahin, 1999: 70). Ayrıca meliklerin yanında, iyi bir şekilde yetişmeleri için atabeyler bulunurdu (Kafesoğlu vd., 1999: 259).

Eski Türklerdeki kutun hanedan ailesinin tümüne ait olması anlayışına göre, hükümdarlar diğer hanedan üyelerine ülkenin bir bölge yada şehrini vererek iktidarlarını paylaşma yoluna gitmişlerdir. Bu durum meliklerin hükümdarın otoritesi tanıdığı, onlarla uyumlu ve işbirliği içinde bulunduğu ve itaatsizlik anlamına gelebilecek hareketlerden kaçındıkları sürece devam etmiştir (Koca, 2011: 166). Ancak düzene karşı yapılan her hareket isyan olarak sayılmış ve cezalandırılmıştır. Ayrıca dönemin hakimiyet anlayışına göre bir hükümdarın ne kadar çok vasalı varsa o kadar güçlü, kudretli sayılırdı. Bu nedenle vasal devletin başındaki hanedan isyana kalkmadıkça ortadan kaldırılmamıştır (Türkmen, 1963: 12).

Merkezin güçlü olduğu dönemlerde bu sistem herhangi bir sorun oluşturmamıştır. Nitekim Sultan Melikşah vefat ettiği dönemden merkezde iktidar boşluğu oluşuncaya kadar devletin bütünlüğü bozulmamıştır (Kafesoğlu, 1998: 365). Ancak merkezde otorite boşluğunun oluşması sonucunda ise Türk devletlerinde devleti parçalayan bir unsur olmuştur. Nitekim merkezi otorite boşluğu sonucunda Selçuklu İmparatorluğu dört parçaya, Anadolu Selçuklu Devleti ise irili ufaklı bir çok Anadolu beyliklerine bölünmüştür. Türk devletlerinde görülen bu zayıflık, Osmanlıların aldığı bir takım tedbirlerle çözülmüştür (Şahin, 1999: 71).

2.2. Dış İlişkiler

Türk-İslam devletleri dış ilişkilere hakim olan temel ilkeler; ülke sınırlarının muhafaza edilmesi, dostane ilişkiler kurmak amacıyla akrabalık tesis etmek, İslamiyeti yaymak için gaza hareketlerine girişmek ve Sunni İslam'ın savunulmasıdır. İlk iki ilke İslam öncesi dönemde de hakim olan ilkelere aittir. Ancak İslam öncesi dönemde görülen cihanı idare etmek amacıyla fetih hareketlerine girişmek ilkesi, Türk-İslam devletlerinde İslamiyeti yaymak için gaza hareketlerine girişmek ilkesine dönüşmüştür. Buradan da anlaşılacağı üzere Türk-İslam devletlerinde dış ilişkiler din temeli üzerine oturtulmuştur. Ayrıca bu dönemdeki devletler her daim Sunniliğin savunucusu olmuştur. Bu anlayışta Türk-İslam devletleri Abbasi halifesini tanıyıp, adına hutbeler okutulurken, Fâtımîlerle mücadele etmişlerdir.

Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular kuruldukları yerler itibariyle birbirleriyle sınırdaşlardı. Bu dönemdeki ilişkilerde genel anlamda birbirlerine üstünlüklerini kabul ettirme, ittifak yapma ve dostluklarını pekiştirmek amacıyla hanedanlar arası evlilikler yapma amaçları güdülmüştür. Ayrıca bu devletler birbirlerini tamamen yok etmeye çalışmamışlardır. Nitekim Selçuklular döneminde Karahanlılar ile Gazneliler vasal devlet olarak devam etmiş ve hanedanları tarafından yönetilmiştir. Bu durum İslam öncesi dönemden farklı bir uygulamayı göstermektedir. Zira İslam öncesi dönemde Göktürkler Sasanilerle anlaşarak Akhun Devleti'nin topraklarını bölüşmüşlerdir. Bu tür bir anlayış Türk-İslam devletlerinde görülmemektedir.

2.2.1. Karahanlılar Dönemi Dış İlişkiler

Karahanlı hükümdarlar İslami inanca uygun olarak Budist Uygurlara ve öteki gayri müslümlere karşı, İslamı korumak ve yaymak için mücadele vermişlerdir. Nitekim Satuk Buğra Han müslüman olmasıyla bir yandan Türkler arasında İslamı yaydı, diğer yandan da Samanilerle savaştı. Ardılları da bu gayeleri devam ettirmiştir (Uluçay, 1977: 4). Bu noktada Karahanlılar ile Selçuklular arasında ilişkiler başlamıştır.

Karahanlıların Selçuklularla ilk ilişkileri Selçuk Bey'in Cend'de bir beylik kurmasından sonra başlamıştır. Bu beylik Karahanlı-Samani mücadelesinde bölgede askeri bir güç konumuna gelmiştir. Bu nedenle Samaniler Selçukluları resmen tanımış ve bir süre sonra Samani hükümdarı Nuh; Selçuklulardan Karahanlılar'a karşı askeri yardım istemiştir. Bu isteği kabul eden Selçuk Bey, oğlu Arslan komutasındaki bir birliği yardıma göndermiş ve böylece Samaniler Karahanlıları mağlup etmişlerdir. Bu yardıma karşılık Nuh Selçuklulara yurt olarak Karahanlılar sınırına yakın yerdeki Nur ilçesini vermiştir. Böylece Selçuklular Maverâünnehir'deki Nur ilçesine yerleşmişlerdir (Sevim ve Merçil, 1995: 17). Bu sırada Karahanlıların hükümdarı Harun Buğra Han Buhara'yı fethederek ve Samani devletine son vermiştir. Ancak bir süre sonra İsmail Muntasır yeniden Samani devletini diriltmek için Selçuklulardan Arslan Yagbu ile birleşerek Buhara'yı Karahanlılardan geri aldı. Fakat çok geçmeden İsmail Muntasır Karahanlı İlig Nasr tarafından mağlup edildi ve Buhara'yı terketti (Turan, 2009a: 74-75). Bu sırada Arslan Yagbu, İlig Nasr'la birleşerek Muntasır'la ittifakını bozdu. Bu nedenle İsmail Muntasır'ın Samani devletini diriltme teşebbüsü sona ermiştir (Sevim ve Merçil, 1995:18).

1012'de İlig Nasr Han'ın ölümü sonrasında Arslan Han'ın hapsedtiği Ali Tegin kurtulmayı başardı ve Arslan Yagbu ile ittifak kurarak Buhara'yı aldı; böylece yeni bir Karahanlı beyliği de kurulmuş oldu (Turan, 2009a: 89). Ayrıca Ali Tegin ittifakı güçlendirmek için Arslan

Yagbu'nun kızıyla evlenmiştir. Onun bu kadar güçlenmesi karşısında Karahanlı hükümdarı Yusuf Kadir Han ile Gazne sultanı Mahmut Semerkant yakınlarında buluşarak “İran ve Turan” sorunları üzerinde bir anlaşma yaptılar. Bu anlaşmada: Harezm ve Horasan Gaznelilerde, şark ülkeleri de Karahanlılarda kalması ve Amuderya(Ceyhun) nehrinin iki devlet arasında sınır olmasıyla Samani devleti toprakları bölüşülürken, ayrıca Ali Tegin'in hakimiyetine son verilmesi, Selçukluların Horasan'a nakledilmesi ve anlaşmayı sağlamlaştırmak için hanedanlar arası evlilik yapılması kararlaştırılmıştır (Sevim ve Merçil, 1995: 20).

Bu buluşmadan hemen sonra Gazneli Mahmut Arslan Yagbu'ya elçiler göndermiştir. Sultan Mahmut; Gaznelilerin Hindistan'da gaza yaptıklarını, Selçukluların bu hususta yardımcı olma dikkatlerini, halbuki Müslümanlara yardım etmek zorunda olduklarını, bu yüzden konuşmak istediğini bildirmiştir (Uluçay, 1977: 36). Bu davete icabet eden Arslan Yagbu yakalanarak Sultan Mahmut tarafından Kalincar Kalesi'ne hapsedilmiş ve yedi yıl sonra hapiste ölmüştür (Merçil, 1989: 35). Bu olaydan sonra Selçukluların başına Musa Yagbu geçmiştir.

Karahanlılar aralarındaki anlaşmazlıklar nedeniyle 1042 yılı sonrasında ikiye ayrılmıştır. Doğu Karahanlılar Selçukluların güçlenmesi nedeniyle sınırlarını korumaya çalışmışlardır. Neticede 1089 yılında Melikşah tarafından Doğu Karahanlılar, Selçuklulara tabi olmuşlardır (Uluçay, 1977: 36). Aynı dönemde Batı Karahanlı hükümdarı Ahmed Han ile ulemanın arasında anlaşmazlık ortaya çıkmış ve ulema Selçuklulardan yardım istemiştir. Melikşah Semerkant'ı zapt ederek Ahmed Han'ı esir almış ve beraberinde İsfahan'a götürmüştür. Bir süre sonra Melikşah Maverünnahir seferine çıkmak üzere iken Ahmed Han'ı serbest bırakmış ve böylece (Batı)Karahanlılar Selçuklu Devletine bağlanmış oldu. Ancak Admed Han ulema tarafından zındık olarak yaftalanmış ve idam edilmiştir (Genç, 2002: 453-454). Bundan sonra Selçuklular Karahanlılara üç tane ard arda hükümdar atamışlardır. Yine benzer şekilde Sencer döneminde Batı Karahanlı hükümdarlar ve ulema arasındaki anlaşmazlığı sona erdirmek için üç tane hükümdar atanmıştır.

Karahanlılar ile Gazneliler arasında ilişkiler Sultan Mahmut dönemi ile başlamıştır. İlig Nasr Han Buhara'yı zapt ettikten sonra Sultan Mahmut ile karşılıklı dostluk mesajları gönderdiler. Daha sonra Amuderya nehrinin iki devlet arasında sınır olmasını kabul etmişlerdir (Merçil, 1989: 32-33). Bunun yanı sıra ilişkileri güçlendirmek için Sultan Mahmut Nasr'ın kızı ile evlenmiştir. Ancak bu dostluk ilişkisi Samani mirasının paylaşılması nedeniyle sona ermiştir. Çünkü İlig Nasr, Horasan'ı ele geçirmek istemiştir. Bu amaç doğrultusunda Sultan Mahmut'un Multan'a sefer düzenlemesini fırsat bilerek Belh, Nişabur'u ele geçirmiştir (Çeçen, 2007: 183). Ancak Sultan Mahmut, Multan seferini yarıda bırakarak Belh' yürümüş; önce Belh'i tekrar hakimiyet altına almış, sonra da Keter ovasında İlig Nasr'ı yenmiştir. Böylece Karahanlılar'ın Horasan'ı ele geçirmek için yaptıkları en büyük girişim de başarısız olmuştur (Merçil, 1989: 32-33). İlig Nasr Han'ın ölümünden sonra yerine Ebu Mansur Arslan Han geçmiştir. Bu dönemde Mansur Sultan Mahmut ile iyi komşuluk geliştirmek için bir anlaşma yapmıştır. Buna göre Sultan Mahmut Hintlilerle, Ebu Mansur (müslüman olmayan) Türklerle daha iyi mücadele etmek için birbirleriyle çatışmama konusunda anlaşmışlardır. Neticede her iki hükümdar da yaptıkları gazalarla ünlenmişlerdir (Merçil, 1989: 33).

Ancak bu dönemde Karahanlılar arasında taht mücadelesi devam ediyordu. Yusuf Kadir Han, Ebu Mansur'un büyük kağanlığını tanımıyarak, Sultan Mahmut'tan yardım istemiştir. Ancak Sultan Mahmut bu dönemde Karahanlılar'ın birbiriyle uğraşmalarını daha uygun bularak Hindistan'la meşgul olmuştur. Bunun üzerine Kadir Han, Ebu Mansur ile anlaşarak Sultan

Mahmut'a karşı harekete geçmişlerdir. Ancak Belh civarında Sultan Mahmut'a yenilmişlerdir (Bayrak, 2006: 151). Daha sonra Ebu Mansur hükümdarlıktan vazgeçerek yerini Yusuf Kadir Han'a bırakmıştır. Fakat Kadir Han'ın büyük kağan olmasına Ali Tegin karşı çıkmıştır. Bu yüzden Kadir Han Sultan Mahmut'la anlaşmıştır. Neticede Ali Tegin'in ittifak ettiği Arslan Yagbu Sultan Mahmut tarafından tutuklanmış ve Kalincar'a hapsedilmiştir. Ancak Sultan Mahmut Ali Tegin'i ortadan kaldırmak istememiş ve Ali Tegin'in Buhara'yı ele geçirmesinden sonra Huttal, Saganıyan, Tirmiz ve Kubadiyan gibi şehirleri daha sıkı bir şekilde Gazne Devleti'ne bağlamaya çalışmıştır. Böylece Samani Devleti mirasına tümüyle hakim olmuştur (Merçil, 2002: 22).

Siyasi mücadele haricinde bu üç Türk-İslam devletleri arasındaki ilişkilerden biri de hanedanlar arası akrabalık ilişkisinin kurulmasıydı. İlk olarak Sultan Mahmud ve oğlu I. Mesud İlig Nasr Han'nın kızlarıyla evlenmiştir. Daha sonra Sultan I. Mesud'dan dul kalan İlig Nasr Han'ın kızı Melikşah Hatun sonradan Selçuklu sultanı Alparslan ile evlenmiştir. Ayrıca İlig Nasr Han ile Alparslan'ın kızı Ayşe Hatun, İlig Nasr Han'ın kardeşi Terken Hatun da Selçuklu sultanı Melikşah ile evlenmiştir. Bu evlilikleri ilerleyen zamanda Batı Karahanlılar hükümdarları Süleyman Han ile II. Muhammed, Selçuklu sultanları Melikşah ve Sencer'in kızları ile evlenmeleri takip etmiştir (Bayrak, 2006: 150).

Hem Doğu Karahanlılar'da hem de Batı Karhanlılar'da Karluklar ayaklanmış ve Karahitaylılar'dan yardım istemişlerdir. Neticede her iki devlet de yıkılıncaya kadar Karahitaylılara bağlı kalmışlardır. Özellikle Batı Karahanlılar son yıllarında Karahitaylılar ve ve Harzermşahlılarla hanedanlar arası evlilikler yapmış ve bu devletlere tabi olmuşlardır (Uluçay, 1977: 7-9).

2.2.2. Gazneliler Dönemi Dış İlişkiler

Gazneliler Hindistan'da İslamiyet yaymaya çalışmışlardır. Sebüktegin İslamiyeti Hindistan'da yaymak için ilk olarak Kabil vadisini ele geçirmek istemiş ve Hinduşahı yenerek buraya İslami yaymak amacıyla hocalar, dervişler göndermiştir (Merçil, 1987: 323).

Sebüktegin sonrasında başa geçen Sultan Mahmud zamanında Samani devleti toprakları Karahanlılar ile Gazneliler arasında paylaşılmıştır. Bununla birlikte Gazneli Mahmud İslam dinini Hindistan'da yaymak amacıyla 17 sefer düzenlemiştir.

Sultan Mahmud hükümdarlığının ilk yıllarında Buveyhi Bahâüd Devle ile dostluk kurmuş ve ittifak tesis etmiştir. Sultanın bundan sonraki siyaseti Buveyhilere tam bir müdahale şeklinde olmamıştır. Bu dönemde Sultan Mahmud Kirman'a hakim olmak için bir fırsat beklemekteydi. Bu fırsat Bahâüd Devle'nin ölümüyle başlayan taht mücadelesinde oluşmuştur. Nitekim Sultan, Ebu'l Fevâris'in Kirman'a sahip olmasına yardım etmiştir. Fakat bir süre sonra Sultan Mahmud ile Ebu'l Fevâris'in arası açılınca Sultânüd Devle tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Sultan Mahmud ise bu dönemde Hindistan ile meşgul olduğundan Kirman'a herhangi bir ordu göndermemiştir. Kirman sultan Mes'ud zamanında Gaznelilerin hakimiyetine girecektir (Merçil, 2002: 490).

Gazneliler ile Abbasiler arasındaki ilişkiler ilk olarak Sultan Mahmud döneminde başlamıştır. Sultan Mahmud Samaniler tarafından halife olarak tanınmayan Abbasi Halifesi el-Kadir Billah'ı halife olarak tanımıştır. El-Kadir Billah sultanın bu davranışından sonra ona hil'at ve hediyeler göndermiştir. Bu şekilde başlayan ilişkiler ilerleyen yıllarda karşılıklı bir hal almıştır. Yani Halife Sultan Mahmud'un Hindistan seferlerine dini meşruluk sağlarken, Sultan da

Abbasi Halifesi'nin üzerindeki Fatimi baskısını hafifletmekteydi. Bu durum iki taraf arasında karşılıklı bir ilişkinin bulunduğunu göstermiştir (Merçil, 1989: 47).

Sultan İbrahim döneminde Selçuklular ile uzun süren mücadeleler sonucunda barış yapılmıştır. İki hanedan arasında yapılan evlilikle bu barış daha da sağlamlaştırıldı. Ayrıca Gur bu dönemde itaat altına alınmıştır (Palabıyık, 2002: 512).

Gazneliler Kuzey Hindistan'da İslamiyeti yaymış, İslam dünyası ile Hind kültürü dünyası doğrudan temas kurulmasına vesile olmuşlardır. Pakistan devletinin kurulmasında birinci derece etkili olmuşlardır (Kafesoğlu vd., 1999: 85).

2.2.3. Selçuklular Dönemi Dış İlişkiler

Selçuk Bey müslüman olduktan sonra Oguz Yagbu Devleti'nin Cend'deki müslümanlardan aldığı yıllık verginin ödenmesine "kafilere harac verilmeyeceğini" söyleyerek engel olmuş ve Yagbu kuvvetleriyle çatışmıştır (Turan, 2009a: 68). Ayrıca müslüman olmayan Türklere karşı yaptığı gazalarla şöret kazanmış ve Samanilerle anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmada Samaniler Selçukluların Karahanlılara karşı koymasına mukabil Nur kasabasını Selçuk Oguzlarına vermiştir (Sevim ve Merçil, 1995: 17).

Selçuk Bey'in ölümünden sonra başa Arslan Yagbu geçmiş ve döneminde Gazneliler ile mücadeleler yaşanmıştır. Sultan Mahmud kendisi ile görüştüktan sonra Arslan Yagbu'yu yakalatmış ve Kalincar'a hapsedmiştir. Bu olaydan sonra Selçukluların başına Musa Yagbu geçmiştir. Fakat gerçekte idareci Tuğrul ve Çağrı Beylerdi (Kafesoğlu vd., 1999: 88). Yine bu dönemde Gaznelilerin başına Sultan Mes'ud geçmişti. Selçuklular, Sultan Mes'ud'a Gaznelilerin hizmetine girmek istediklerini ve buna karşılık kendilerine Nesa ile Ferave'nin kendilerine yurt olarak verilmesini istemişlerdir. Ancak Mes'ud bu isteği reddederek Selçukluların üzerine bir ordu göndermiş, fakat yenilgiye uğramış ve bunun sonucunda Sultan Mes'ud Ferave, Nesa ve Dihistan'ı Selçukluların idaresine vermiştir. Ayrıca Selçuklu reislerine hil'at ve sancak gönderilmiş ve Dihkan(vali) unvanı verilmiştir (Köymen 1963: 41). Bu anlaşma Selçuklulara Türkmenlerin katılmasıyla bozulmaya başlamıştır. Nüfusun artması nedeniyle Selçuklular Gaznelilerden Merv, Serahs ve Baverd'in kendilerine verilmesini istemiştir. Yine Sultan Mes'ud bu isteği reddedip bir askeri kuvvet göndermiş, ancak savaştan yenik ayrılmıştır (Sevim ve Merçil, 1995: 23-24). Böylece Gaznelilerden Nişabur, Merv ve Serash alınmış ve Selçuklu Devleti'nin kuruluş temelleri atılmıştır. Bir kurultay düzenlenerek Tuğrul Bey hükümdar seçilmiş ve Nişabur'da kendi adına hutbe okutmuştur (Köymen, 1963: 47). Bu dönemden sonra Sultan Mes'ud, yapılan iki savaşı kazanınca bir geçici barış anlaşması yapılmıştır. Buna göre Gazne ordusu Herat'a gidecek; Nesa, Baverd ve Ferave hududları Selçuklulara verilecek ve Selçuklular Nişabur, Merv ve Serash'ı tahliye edeceklerdi. Bu barışın yapılmasının iki taraf için temel sebebi dinlenmek ve yeniden savaş hazırlanmaktı (Kafesoğlu vd., 1999: 89). Nitekim bir yıl sonra Dandanakan'da iki ordu karşı karşıya gelmiş ve Selçuklular kesin bir üstünlük elde etmişlerdir. Zaferden sonra Selçuklular dönemin hükümdarlarına fetihnameler göndermiş ve Abbasi Halifesi'ne; sadık olduklarını ve Horasan'ı adaletle yöneteceklerini bildirmişlerdir. Böylece Horasan'da bağımsız bir Selçuklu Devleti ortaya çıkmıştır (Turan, 2009a: 106).

Dandanakan Savaşı sonrasında itibaren yaklaşık 10 yıl boyunca Gazneliler ve Selçuklular arasında yapılan savaşlarda bazen Gazneliler bazen de Selçuklular galip gelmiştir. Sonuç olarak iki taraf ülkelerini muhafaza etmek ve birbirine tecavüz etmemek şartıyla barış sağlanmış ve

Hinduguh dağları iki devlet arasında sınır kabul edilmiştir. Yine bu dönemde Karahanlılar Selçuklular tarafından mağlup edilmiş ve Selçuklu arazisine tecavüz etmemek şartıyla barış sağlanmıştır (Köymen, 1963: 222).

Alparslan zamanında Karahanlılar ve Gazneliler kurulan dostluk ilişkisi yenilenecek devam ettirilmiştir. Ancak Melikşah'ın başa geçmesiyle birlikte hem Karahanlılar hem de Gazneliler Selçuklu topraklarını işgal etmişler fakat Melikşah kısa sürede bu topraklarda yeniden hakimiyet sağlamış ve iki devletten gelen barış teklifini kabul etmiştir (Turan, 2009a: 200). Melikşah zamanında imparatorluğun doğu ve batı sınırlarını türk soyundan gelen tabi devletlerden oluşan bir kordon ile çevirerek bu devletlerin ötesinden gelecek saldırılara karşı imparatorluğu koruma siyaseti güdülmeye başlanmıştır.(bir çok vasal devlet; Anadolu, Suriye Selçukluları, Batı Karahanlılar, Gazneliler, Harezm gibi)

Bu emniyet sistemi doğuda ilk olarak Karahitaylılara karşı denenmiş ve Karahanlıların Karahitaylılara karşı galip gelmesiyle başarılı bir politika olduğunu göstermiştir. Ancak ilerleyen zamanda Karahitaylıların güçlenmesiyle bu siyaset çökmüştür. Bir süre sonra Karahanlı hükümdarı Mahmud ile Karlukların arası açılmış; Karluklar Karahitaylılardan, Karahanlılar ise Selçuklulardan yardım istemiştir. Netice iki devlet arasında yapılan Katvan Savaşı'nda Selçuklular yenilmiş ve Ceyhun Nehri'nin ötesinde kalan topraklarında hakimiyetini kaybetmiştir. Bu yenilgiden sonra Selçuklular zayıflamış ve Oğuzlar tarafından yıkılmıştır (Sevim ve Merçil, 1995: 218).

Batı dünyası ile ilişkilere bakıldığında; Abbasi, Fâtımî Halifelikleri ve Bizans ile ilişkiler , haçlı seferleri mücadeleleri görülmektedir.

Abbasi Halifesi ile Selçuklular arasındaki ilişkiler gerçek manada Dandanakan Savaşı sonrasında başlamıştır. Dandanakan zaferi sonrasında Tuğrul Bey halifeye gönderdiği mektupta; Gaznelilere karşı zafer kazandıklarını, Selçuklu Devleti'ni kurduklarını, Sunni İslam inancını benimsediklerini, Halife'ye sadık olduklarını ve kurulan yeni devletin Abbasi Halifesi tarafından tanınmasını istemiştir (Genç, 2002: 643). Ancak Halife Tuğrul Bey'e gerekli ünvan, lakap ve menşuları vermemiştir. İlerleyen zamanda Tuğrul Bey Rey'i ele geçirdikten sonra halifeye ikinci kez mektup ve elçi göndererek, kendisine gerekli itibar ve saygının gösterilmesini istemiştir. Sultan'ın bu isteğinden sonra Halife Kaim Bi-emrillah İmam Maverdî'yi Rey'e göndermiştir. Uzun süre Selçuklu Sultanı'nın yanında kalan Maverdi bir rapor hazırlayarak halifeye sunmuştur. Bu rapor sonucunda 1046-1047 yılında Halife Tuğrul Bey'e Horasan'ın idaresini bahşettiğine dair bir ferman göndererek Selçuklu Devleti'ni hem tanımış hem de meşruluğunu tasdik etmiştir (Adalıoğlu, 2002: 660).

Selçukluların kurulduğu dönemde İslam dünyası sunni-şii çatışması yüzünden anarşi içinde bulunmaktaydı. Bu dönemde Abbasi Halifesi Kaim bi-Emrillah Bağdat'ta Buveyhiler ve Türk askerleri komutanı Arslan Besasiri'nin baskısı altındaydı (Genç, 2002: 640). Besasiri'nin ağır baskısı yüzünden halife Tuğrul Beyden yardım istemiştir. Bunun üzerine Besasiri de Şii Fâtımî Devletinden yardım istemiştir. Fâtımîler Selçukluların başından itibaren kendilerini yok etmek istedikleri düşünerek bu teklifi kabul etmişlerdir (Çelik, 2002: 747). Tuğrul Bey ise halifenin isteğine olumlu bir cevap vererek Bağdat'a gelmiş ve Irak Buveyhi devletinin hakimiyetine son vermiştir (Turan, 2009a: 132-134). Neticede halife sarayında yapılan merasimle Tuğrul Bey "doğunun ve batının hükümdarı" ilan edilerek, kendisine halife tarafından dünyevi iktidar verilmiştir. Böylece hilafet kurumunun ve Sunni İslam dünyasının koruyucusu Selçuklular olmuştur (Kayhan, 2002a: 670). Bu durum önemli bir değişime yol açmıştır. Artık İslam

dünyasında dini iktidar ile dünyevi iktidarın ayrışması; yani Selçuklular İslam dünyasının tek lideri olurken, Halife ise dini iktidar olarak kalmıştır. Böylece Türk-İslam tarihinde ilk laiklik uygulaması ortaya çıkmıştır (Kayhan, 2002a: 670).

Daha sonra hem Fâtımîlerin hem de Besasiri'nin teşvikiyle Selçuklularda İbrahim Yınal isyanı ortaya çıkmış ve Tuğrul Bey Bağdat'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Bu karışıklıktan yararlanan Besasiri Bağdat'ı ele geçirmiş ve hutbeyi Fâtımî hükümdarı adına okutmuştur. Bu durum Mısır'da günlerce kutlanmıştır (Kayhan, 2002b: 755). Fakat Tuğrul Bey hızla ordusu toplamış ve Bağdat'ı tekrar Besasiri'nin elinden kurtarmış ve halifeyi tekrar makamına oturtmuştur. Bir süre sonra ise Halifenin kızıyla evlenmiştir (Nur, 1994: 23). Bu olay Abbasi Selçuklular arasındaki ilişkilerin bir diğer boyutu olmuştur. Nitekim ilk olarak Halife Kaim Biemrillah'ın Çağrı Bey'in kızı ile nikahlanmasının ardından Tuğrul Bey de Halife'nin kızıyla evlenmiştir (Kayhan, 2002a: 662).

Bu olaydan sonra Selçuklular ile Fâtımîler arasında nüfuz ve üstünlük mücadelesi sürüp gitmiştir. Suriye'deki ve Mezopotamya'daki mahalli devletler duruma göre bazen Selçuklu bazen de Fâtımî hakimiyetini kabul etmişlerdir (Çelik, 2002: 748-750). Besasiri'den sonra Selçuklular Mısır'ı fethetmek için komutanlar görevlendirdilerse de başarılı olamamışlardır. Melikşah döneminde ise bu görev Suriye'de kurulan Suriye Selçuklularına bırakılmıştır. Fakat Selçuklular Mısır'da Fâtımî hakimiyetine son verememiştir. Bu amaç Eyyübiler tarafından gerçekleştirilecektir (Köymen, 1963: 254).

Alparslan döneminde Mısır'ın yerini Bizans'la mücadeleler almıştır. Nitekim Selçuklu devletinin en önemli işlerinden biri Anadolu'nun fethedilmesi ve bir Türk yurdu haline gelmesidir. Tuğrul Bey döneminde Sivas ve Malatya'nın doğusunda kalan bütün bölge Selçuklular tarafından istila edilmiştir (Kafeslioğlu vd., 1999: 90-91). Ancak bu istilalarda temel hedef ganimet toplamak idi. Selçukluların bu hareketlerine Bizans orduları neredeyse hiç karşılık vermemiştir (Köymen, 1963: 255).

Alp Arslan'ın başa geçmesiyle birlikte Rum gazalarına verilen önem daha da artmıştır. İlk olarak Ani şehrini kuşatılmış ve ele geçirilmiştir. Böylece Bizans'ın doğudaki en zengin şehri fethedilmiştir. Bu durum Hristiyanlarda büyük üzüntüye yol açarken, İslam dünyasını sevince boğmuştur. Nitekim Abbasi Halifesi Alparslan'ı öven bir mektup göndermesi bu fethin önemini göstermiştir (Toksoy, 2002: 689). Bu fetihden sonra Alparslan Anadolu fethine komutanlar atamıştır. Bu komutanlardan Afşin Kilikya bölgesine kadar gelmiştir (Kafesoğlu vd., 1999: 93). Alparslan dönemde yapılan fetihler, Tuğrul Bey döneminde yapılan fetihlerden farklı olarak sadece ganimet için yapılmamış, ele geçirilen şehirler ilhak edilmiştir (Köymen, 1963: 260). Bütün bu akınlara son vermek amacıyla Bizans'ın başına Romanos Diogenes geçirilmiştir (Kafesoğlu vd., 1999: 93). Bizans tarihinde ilk defa bir imparator ordunun başında sefere çıkmıştır. Neticede Bizanslılar Divriği'nde karşılaşılan Türk ordusunu yenmiş ve Menbiç hakim olmuşlardır (Köymen, 1963: 260-261).

Alparslan bu dönemde Mısır'ın fethi için bir Fâtımî devlet adamından davet almış ve Mısır'a doğru yola koyulmuştur. Yol üzerindeki Halep iki ay boyunca kuşatılmış ve şehir teslim alınmıştır (Kürkçüoğlu, 2002: 698). Ancak Alparslan'ın Halep'i alması sonrasında Diogenes büyük bir ordu hazırlamış ve Doğu Anadolu'ya ilerlemiştir. Bunu duyan Alparslan hemen Doğu Anadolu'ya doğru harekete geçmiştir. İki ordu Malazgirt'te karşılaşmış ve zaferi Selçuklular kazanmıştır. Savaş sonunda Bizans İmparatoru Diogenes esir alınmıştır. Daha sonra yapılan müzakereler sonucunda iki taraf arasında barış anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre:

İmparator kendisi için fidye verecek, Bizans yıllık 360 bin dinar vergiye tabi olacak, Antakya, Urfa, Menbiç ve Malazgirt Selçuklulara iade edilecekti (Köymen,1963: 276-277). Ancak Bizans'ta tahta VII. Mihael geçmiş ve söz konusu anlaşma bozulmuştur. Bunun üzerine Alparslan Anadolu'nun fethine Kutalmış oğlu başta olmak üzere bir çok kumandanı görevlendirmiştir. Neticede Anadolu Selçukluları kurulmuş ve Anadolu Türk yurdu haline gelmiştir (Bayrak, 2006: 217-218).

Haçlı seferleri tarih boyunca devam eden Doğu-Batı mücadelesinin bir dönemini ifade etmektedir. VI. asrın sonlarında başlayan bu mücadelenin önemi İslam alemi ile hristiyan aleminin karşı karşıya gelmesidir. Nitekim Haçlı Seferlerini yapanlar karşılarında Müslüman Türkleri bulmuşlardır. Olaya Türk tarihi açısından bakıldığında Haçlı seferleri Selçuklu genişlemesine tepki olarak görülebilir (Köymen, 1963: 287).

Birinci Haçlı seferleri sonrasında Urfa, Antakya ve Kudüs'te krallıklar kurulmuştur. Selçuklu Sultanı Berkyaruk bu teşekküleri ele geçirmesi için Gürboğa'yı görevlendirmiştir. Fakat Gürboğa Antakya'da yenilgiye uğramıştır (Kafesoğlu vd., 1999: 101). Bu sonuç haçlıların müslümanlar tarafından meşrû siyasi bir kuvvet olarak kabul edilmelerine yol açmıştır. Böylece mahalli hükümdarlar gerektiğinde Haçlılarla ittifak kurmaya başladılar. Nitekim ilk münasebetlere girişen hükümdar Tuğtekin iken ilk ittifak yapan da Rıdvan'dır (Köymen, 1963: 291).

Selçukluların başına Muhammed Tapar'ın geçmesiyle birlikte haçlı meselesine daha fazla önem verilmiştir. Urfa Kontluğu'nun kurulmasından sonra doğuya doğru genişleme çabalayan Haçlılara karşı İmparatorluğu korumak ana amaç haline gelmiştir. Nitekim bu ilerleyiş durdurulmuş ve mücadele Irak Selçuklularına bırakılmıştır (Köymen, 1963: 292). Irak Selçukluları Haçlılar savaş vazifesini Zengi'ye vermiştir. Zengi ilk olarak Urfa'yı kuşatmış ve ele geçirmiştir (Turan, 2009: 290). Bu durum İkinci Haçlı Seferlerine yol açmıştır (Köymen, 1963: 292-293).

Büyük Selçuklu Devleti dönemindeki haçlı mücadelelerine bakıldığında; iki tarafında kesin bir sonuç alamadıkları görülür. İlk seferden sonra Haçlı kuvvetleri siyasi bir teşekkül haline gelmiş ve bölgedeki mahalli birliklerle ittifak yapmışlardır. Bununla birlikte haçlılarla mücadele için Suriye dışından gelen kuvvetler Büyük Selçuklular'dan ayrılarak yeni devletler.(zengiler, artukoğulları gibi) kurmuşlardır (Köymen, 1963: 296).

SONUÇ

Türklerin müslüman olması devletlerinin siyasi yapısı ve dış ilişkilerinde önemli değişikliklere sebebiyet vermemiştir. Bu duruma Türklerin bir devlet geleneğine sahip olması ve İslam'ın yayıldığı ülkelerdeki kültürler ile Türk kültürünün kaynaşması neden olmuştur. Ancak İslamiyetin kabul edilmesi siyasi yapı ve dış ilişkilerde belirli bir dönüşümlerin yaşanmasına yol açmıştır.

Eski Türklerde hükümdar devletin lideriydi ve devleti töreye uygun olarak yönetirdi. İslamiyetin kabulü ile hükümdar töre ile birlikte şeriate de uygun olarak ülkeyi yönetmesi gerekirdi. Zira İslam şeriatine aykırı karar veren, adaletten sapan, zülüm yapan bir hükümdara itaat edilmemesi bir çok İslam alimi tarafından dile getirilmiştir.

Eski Türkler hükümdarın kut'a sahip olduğuna inanırlardı. Kut; hükümdar olabilmek için Tanrı tarafından verilen idare kabiliyeti ve yetkisi olarak tanımlanabilir. Nitekim İslamiyetin kabulü ile bu kavramın yorumlanmasında bir dönüşüm yaşanmıştır. Zira Türkler İslamiyet ile çatışmayan devlet geleneklerini İslam'a uygun olarak yorumlayıp devam ettirmişlerdir. Buna uygun olarak kut Allah'ın nasibi ve takdiri olarak yorumlanmıştır.

İslam'ın kabulü ile dönüşüm yaşayan diğer bir yapı Kurultay'dır. Kurultay yönetimle ilgili askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel meselelerin görüşülüp karara bağlandığı merciidir. En önemli özelliği ise yasama ve kontrol organı olmasıdır. Ancak Türk-İslam devletlerinde eskisi kadar önem verilmemiştir. Zira divanlar Kurultay'ın yerini almıştır. Divan daha çok Eski Türklerdeki Kurultay ile hükümetin birleşimidir. Nitekim istişare için küçük divanlar kurulurken, yasama ve hükümet işlerinin yapılması için de Büyük Divan kurulmuştur. Nitekim bu kuruluş Kurultay'da olduğu gibi hükümdarın emirlerini görüşüp karara bağlardı.

Eski Türk Devletlerinde dış ilişkilere hakim olan ilkeler; ülke sınırlarını muhafaza etmek, dostane ilişkiler kurma amacıyla hanedanlar arası akrabalıklar tesis etme ve cihanı idare etme için fetihler yapmaktır. Benzer bir şekilde Türk-İslam devletlerinde de bu ilkeler hakim konumdadır. Ancak cihanı idare etme anlayışı İslamiyet'i yayma amacına dönüşmüştür. Ayrıca Sunniliğin savunulması ve İslam ülkelerinde birliğin sağlanması dış ilişkilerde amaçlanan diğer ilkelerdir.

Ayrıca eski dönemde olduğu gibi hatunun siyasi rolleri ve devletin ikiye ayrılarak yönetilmesi Türk-İslam devletlerinde de devam etmiştir. Bütün bu durumlar İslamiyet'in kabulü ile Türklerin siyasi yapı ve dış ilişkilerinin değiştiğinden ziyade dönüştüğünü göstermiştir. Bu nedenle kurulan Türk devletleri birbirinin devamı olmuştur.

KAYNAKÇA

- Adaloğlu, Hasan Hüseyin (2002). İlk Selçuklu-Abbasi İlişkileri. (Editör: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca). *Türkler Cilt 4*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 659-668.
- Bayrak, M. Orhan (2006). *Türk İmparatorlukları Tarihi*. İstanbul: Bilge Karınca Yayınları
- Donuk, Abdülkadir (1987). Göktürk Hakanlıkları. *Türk Devletleri I*, Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 111-117.
- Bedirhan, Yaşar (2004). *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Çandarlıoğlu, Gülçin (1987). Uygur Hakanlığı (744-840). *Türk Devletleri I*, Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 223-235.
- Çandarlıoğlu, Gülçin (2003). *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Çeçen, Anıl (2007). *Türk Devletleri*. Ankara: Fark Yayınları.
- Çelik, Aydın (2002). Fâtımî-Selçuklu Münasebetleri. (Editör: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca). *Türkler Cilt 4*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 745-752.
- Eberhart, Wolfram (1942). *Çin'in Şimal Komşuları : Bir Kaynak Kitabı*. (Çeviren: Nimet Uluğtuğ). Ankara : Türk Tarih Kurumu.

- Genç, Reşat (2002). Karahanlılar Tarihi. (Editör: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca). *Türkler Cilt 4*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 446-459.
- Genç, Süleyman (2002). Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu Abbasi İlişkileri. (Editör: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca). *Türkler Cilt 4*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 639-658.
- Günel, Zerrin (2004). *İslam öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kafesoğlu, İbrahim (1998). *Türk Milli Kültürü* (16. basım). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kafesoğlu, İbrahim (1987). *Türk Bozkır Kültürü*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Kafesoğlu, İbrahim, Yıldız, Hakkı Dursun ve Merçil, Erdoğan (1999) *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi: Osmanlılar Hariç*. Ankara: İsar Yayınları.
- Kaşıkçı, Osman (2002). Eski Türklerde Devlet Başkanlığı-Hakanlık. (Editör: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca). *Türkler Cilt 2*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 888-893.
- Kayhan, Hüseyin (2002a). Selçuklular-Abbasi Halifeliği İlişkileri. (Editör: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca). *Türkler Cilt 4*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 669-677.
- Kayhan, Hüseyin (2002b). Selçuklular-Fâtımî Halifeliği İlişkileri. (Editör: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca). *Türkler Cilt 4*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 753-760.
- Koca, Salim (2002a). Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilat. (Editör: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca). *Türkler Cilt 2*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 823-844.
- Koca, Salim (2002b). İlk Müslüman Türk Devletlerinde Teşkilat. (Editör: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca). *Türkler Cilt 5*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 147-162.
- Koca, Salim (2011). Sultan I. Alaeddin Keykubad'dan Sonra Türkiye Selçuklu Devleti İdaresinde Ortaya Çıkan Otorite Zafiyeti ve Emir Sadettin Köpek'in Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü. (Editör: Mehmet Ali Hacıgökmen). *Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Ali Köymen Armağanı*. Konya: S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 165-197
- Köseoğlu, Nevzat (1998). *Türk Kimliği ve Türk Dünyası*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Kürkçüoğlu Erol (2002). Başlangıcından Malazgirt Savaşı'na Kadar Selçuklu Bizans Münasebetleri. (Editör: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca). *Türkler Cilt 4*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 694-704.
- Merçil, Erdoğan (1987). Gazneliler Devleti. *Türk Devletleri I*. Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 321-329.
- Merçil, Erdoğan (1989). *Gazneliler Devlet Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Merçil, Erdoğan (1997). *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Merçil, Erdoğan (2002). Genel Türk Tarihi. (Editör: Hasan Celal Güzel, Ali Birinci), Cilt 3. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.20-60.
- Nur, Rıza (1994). *Türk Tarihi Cilt 3-4*. İstanbul:Teker Yayınları.

- Ögel, Bahaeddin (1991). *İslamiyetten önce Türk Kültür Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ögel, Bahaeddin (2016). *Türklerde Devlet Anlayışı* (2. basım). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Özaydın, Abdülkerim (2002). Türklerin İslamiyeti Kabulü. (Editör: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca). *Türkler Cilt 4*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 239-262.
- Özdemir, Mehmet Niyazi (1999). *Türk Devlet Felsefesi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Palabıyık, M. Hanefi (2002). Yeni Bir Türk İslam Devleti Modeli Olarak Gazneliler. (Editör: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca). *Türkler Cilt 4*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 509-521.
- Roux, Jean Paul (1997). *Türklerin Tarihi*. (Çeviren: Galip Üstün). İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Salman, Hüseyin (2002). İslamiyetten Önceki Türk Devletleri. (Editör: Cemil Öztürk). *Türk Tarihi ve Kültürü*. Ankara: Pegem Yayıncılık, 9-30.
- Sevim, Ali ve Merçil, Erdoğan (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Şahin, Muhammet (1999). *Türk Tarihi ve Kültürü*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Tozlu, Selahattin (2005). Türklerde Devlet Yönetimi. (Editör: Cemil Öztürk). *Türk Tarihi ve Kültürü*. Ankara: Pegem Yayıncılık, 205-222.
- Türkdoğan, Orhan (1996). *Türk Tarihinin Sosyolojisi*, Ankara: Hasret Yayınları.
- Türkmen, Mehmet Altay (1963). *Selçuklu Devri Türk Tarihi*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Toksoy, Ahmet (2002). Malazgirt Zaferinden Önce Doğu Anadolu'ya Yapılan Türk Akınları. (Editör: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca). *Türkler Cilt 4*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 678-693.
- Turan, Osman (2009a). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Turan, Osman (2009b). *Türk Cihan Mefkûresi Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Uluçay, Çağatay (1977). *İlk Müslüman Türk Devletleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Yazıcı, Nesimi (2005). İlk Müslüman Türk Devletleri. (Editör: Cemil Öztürk). *Türk Tarihi ve Kültürü*. Ankara: Pegem Yayıncılık, 31-56.
- Yazıcı, Nesimi (1992). *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.